

Det Anarkistiska Biblioteket

Minnen av en rumänsk anarkist

Mechel Stanger

Mechel Stanger
Minnen av en rumänsk anarkist
1978

Frihetlig Socialistisk Tidskrift #28

sv.anarchistlibraries.net

1978

Innehåll

Min vågade flykt från den rumänska armén	5
Stor sensation vid min ankomst till Berlin	7
Holland – Frankrike – Sverige – England – Sverige	10
I elden under spanska revolutionen	13

Författaren är bosatt i Sverige sedan lång tid tillbaka. Men sina minnen skrev han först på jiddisch för en anarkistisk tidning som trycks på jiddisch och utkommer i New York och har funnits sedan 1890. Översättningen till svenska har gjorts av Stanger själv. – Många kända personer uppträder livs levande i Mechel Stangers minnen: Rudolf Rocker, en ledande anarkistisk teoretiker, Erich Mühsam, en tysk diktare och anarkist som mördades i ett nazistiskt koncentrationsläger, Emma Goldman, som senast förekom i bestsellern "Ragtime", ryssen Voline, vars bok om "den okända revolutionen" i Ryssland trycks om över hela världen, Nestor Machno, den legendariske bondeledaren och många andra. (FST)

JAG ÄR FÖDD den 2 nov. 1909 i Wijnitz, en liten stad i Bukovina, som då tillhörde Österrike-ungerska imperiet. Först 1918 blev detta område en del av Rumänien. Jag föddes i en trång, orolig värld. Mitt hem var fattigt. Där fanns många barn, barn som tillhörde familjen och de barn far undervisade. Min far var lärare, sträng, from och mycket argsint. Mina första minnen är örffilar och slag, de som jag själv fick och de pappa utdelade till sina elever.

När jag var tretton år (nov. 1922) rymde jag från detta hem. Jag begav mig till Cernowitz, en stad där jag inte kände en enda människa. Efter några timmars vandring på gatorna gick jag trött, frusen och hungrig in i ett bageri för att få värma mig. Där fick jag stanna. På det viset blev jag bagare och det har förblivit mitt yrke.

I bageriet arbetade jag från klockan fyra på eftermiddagen till klockan sex på morgonen. Därefter gick jag ut på stan lastad med två tunga brödkorgar för att dela ut brödet till kunderna. Vid elvatiden kunde jag sjunka ihop på en hög tomma mjölsäckar fulla med ohyra (det var min säng) och somnade med en gång, tills man på nytt väckte mig för arbete. Mina vilodagar var lördagar och helgdagar. Lönen var mat och "husrum" i bageriet. Mat fick jag tillräckligt. Värre var det med sömn. Jag stal mig till sömn, så fort tillfälle gavs. Mina kläder var gamla trasor. I bageriet arbetade jag alltid nästan naken, endast med en säck fram och en säck bak fastknutna kring midjan.

På det viset arbetade jag i hela sju år (det förefaller i dag otroligt) tills jag blev inkallad till militärtjänst. – Under de sju åren rymde jag flera gånger från bageriet. Men jag kom alltid tillbaka. Hunger eller köld, ibland båda delarna drev mig tillbaka. Min arbetsgivare tog alltid beredvilligt emot mig, med ett halvt hänleende. Han tog emot mig inte av medlidande utan därför att han uppskattade arbetet av denna unga "häst" som trots att den spjärnade emot då och då ändock alltid kom tillbaka till selen och det tunga arbetet.

Efter andra världskriget har Sovjet lagt beslag på Cernowitz och min födelsestad Wijnitz, liksom hela norra Bukovina. Detta område som aldrig i historien tillhört Ryssland.

UNDER MIN vistelse i Cernowitz kom jag för första gången i mitt liv i kontakt med judiska anarkister. Jag blev nästan omedelbart intresserad av den anti-auktoritära tanken. De ofta förekommande sammandrabbningarna med min far hade psykologiskt förberett mig, gjort mig mottaglig för "anti-regeringstanken". Upplevelserna i bageriet, där jag blivit utsugen till bristningsgränsen, gjorde mig mottaglig för anarkosyndikalismen.

Jag minns särskilt ett oväntat möte med min skolkamrat Schmerl Ringel (numera bosatt i Paris). Jag gick på gatan som vanligt med mina två brödkorgar. Hans ord gjorde mig nyfiken, då han sa att han hade något som var bra för mig att läsa. Han gav mig Errico Malatestas broschyr: "Bland landarbetare". Detta var min lyckliga anarkistiska början. Denne italienske anarkists ord talade med sådan övertygelse, att de trängde djupt in i hjärtat på den unga bagarpojken.

Tillsammans med Schmerl var också en annan kamrat, Benno Donnenfeld. Han såg på mina trasiga kläder och på brödkorgarna som tyngde på mig. Han sa: "Det är tid att du blir människa". – Efter att ha läst Malatestas broschyr blev jag inte bara "en människa" utan en helt annan människa.

Benno brukade ofta komma till mig i bageriet. I hemlighet hade han med sig det sista numret av Freie Arbeiterstimme. Den hade då passerat genom många händer och var så trasig att det knappt gick att läsa den. Men jag hade en frisk, intellektuell aptit på att läsa vad där stod och många artiklar gav mig näring. Då kunde jag inte tänka mig att jag ett halvt århundrade senare skulle sitta som före detta bagare i Sverige och skriva mina minnesanteckningar i denna tidskrift.

Med tiden tog Benno mig med till hemliga, illegala judiska anarkistkretsar. Till en början hade jag svårt att följa med i diskussionerna, men så småningom öppnades en ny värld för mig. Den intellektuella ledaren för dessa grupper i Cernowitz var en man vid namn Schnab. Många år senare läste jag att denne Schnab hållit ett föredrag i Tel-Aviv eller Haifa om ämnet: "Varför har anarkismen inte blivit förverkligad?"

När jag då med mina 21 år 1930 blev inkallad till militärtjänst, var jag redan övertygad anarkist. Det kändes förfärligt. Att inte göra militärtjänst skulle innebära fängelse. Som anarkist hade jag inte stor lust att tvära levande begraven i ett rumänskt fängelse. Jag ryckte in. Men efter ett par månader hade jag utarbetat en vansinnigt vågad rymdplan.

att man inte skall lära sig mörda människor. Det första stora litterära inflytandet kom genom David Edelstadt, vars sånger och skrifter jag som uthungrad intellektuell läste redan i Cernowitz. Senare kom jag i kontakt med Rudolf Rockers skrifter som också utövade stor påverkan på mig, liksom Rockers egna magnetiska personlighet. Det är en stor ära och glädje för mig att han, när "Nationalism och kultur" utkom på jiddisch, skickade ett exemplar till mig från Amerika, med följande tillägg: "Till min käre vän och kamrat Mechel Stanger, en gåva från hela hjärtat och ett minne från gångna år."

Av de kamrater som jag träffade under mina resor har en del ibland kommit till Stockholm, och jag har haft glädjen att återse dem här. Bland dem är Artur Lehning, Albert de Jong, Augustin Souchy, Diego Abad de Santillan och en del andra som alla har varit en del av mitt liv under mina vandringsår och förblivit kamrater och vänner genom stormiga år. – I detta sista avsnitt har jag med stor entusiasm återupplevt den spanska revolutionen för fyrtio år sedan – och dess nederlag och besvikelsen. Men nu med återuppståndna frihetliga tankegångar i Spanien, ser jag att ljuset från den spanska revolutionen inte har slocknat.

Min vågade flykt från den rumänska armén

Jag fick några dagars permission för att resa till Cernowitz. Där beslöt jag mig efter samtal med mina kamrater i den hemliga anarkistiska klubben, att inte resa tillbaka till kasernlivet. Själva militärlivet var inte så svårt för mig. Jag var van att arbeta som en häst och sova på säckar. För första gången sedan jag rymde från min stränga lärare och far hade jag genom rumänska armén tre mål mat om dagen, hela kläder och en ren säng. Jag led inte heller av någon antisemitism, trots att det redan då härskade pogromer i Rumänien ledda av Cuza och hans cuzister (Cuza var ledare för den antisemitiska rörelsen).

Men jag kunde under inga omständigheter fördrå det meningslösa och brutala i tjänstgöringen. Vi var till exempel tvungna att borsta skor tre gånger om dagen trots att de blänkte som speglar. För den minsta lila avvikelse från kaserndisciplinen blev vi slagna i huvudet av gevärskolvorna. Vi fick slag av nävar och av breda tunga soldatremmar, oftast visste vi inte ens varför vi blev slagna. Våra sadistiska underofficerare påstod med "en glimt" i ögat att det var nödvändigt för den militära disciplinen.

När jag beslöt mig för att rymma från militärtjänsten var jag givetvis medveten om att detta innebar att jag också måste lämna landet. Det enda land som jag då, våren 1931, trodde mig ha någon möjlighet att stanna i och inte bli tillbakaskickad till Rumänien som desertör, var Tyskland.

Därtill kom att vår anarkistiska grupp i Cernowitz hade förbindelse med tyska kamrater i Berlin. Utöver Fr.Arb.St. fick vi också tyska anarkistiska tidskrifter och propagandalitteratur. – Jag fick en adress till en tysk kamrat, Fritz Kater, Warschauerstrasse 34. Jag minns ännu hur mina rumänska kamrater tränade mig i att minnas den adressen. Trots att den anarkistiska rörelsen då var legal i Tyskland tordes jag inte ha några antecknade adresser på mig.

Jag klädde mig i militärens kläder, två par skjortor, byxor, jackor, strumpor och vantar. Min plan var att resa med tåget som gick från Bukarest till Berlin. Men inte som vanlig resenär. Jag skulle ligga på axlarna under vagnen. Den dubbla beklädnaden skulle skydda mig mot det hårda järnet och hjälpa mig att bättre hålla fast mig med händer och fötter. Med mina sista Lei (rumänskt mynt) köpte jag en biljett till Bukarest och tog farväl av mina kamrater som önskade mig en lycklig resa.

TORSDAGEN DEN 7 april kom jag till stationen i Bukarest. Trots att solen sken, frös jag. Jag darrade inombords och inom mig hörde jag frågan: Mechel är du säker på att du inte är tokig? – Men innan jag hann hitta på att svara på den frågan hade tåget till Berlin rullat in på perrongen och började fyllas

av passagerare. Avgångstiden närmade sig. Jag bröt nu en bit bröd av de två brödstycken jag fått med mig på resan. Tuggande på brödet blandade jag mig med resenärerna och i ett obevakat ögonblick smög jag mig ner under en av vagnarna. Jag lade mig ner och försökte göra det så bekvämt som möjligt. När jag nu väl låg där kände jag mig lättare till mods. Det var som en tung sten ramlat ned från bröstet. Jag vet inte varför men jag kände mig friare och säkrare. Min tidigare rädsla var nu borta.

Ingen kunde nu se mig där jag låg. Men jag såg från mitt gömställe hundratalens ben gå förbi, små, stora, manliga, kvinnliga t o m officersben såg jag utan rädsla. Just som jag tänkt att det här var ju inte så farligt och i alla fall ett billigt sätt att resa hörde jag avgångssignalen och tåget började rulla. I tjugosex timmar låg jag under vagnen! Jag höll ögonen slutna så gott som hela tiden. Att ligga med ansiktet nedåt var bäst, men eftersom tåget for med en väldig hastighet kastade luftdraget ideligen upp småstenar. Mina två par byxor slets snart sönder så att huden blev bar och även knäna skrapades gång på gång av de vibrerande axlarna. Hela kroppen skakade mig till illamående. Vid varje fartförändring sänktes järnkedjor som gav mig slag med jämna mellanrum. Bara en Dante eller Jack London skulle kunna beskriva mina smärtor, min spänning, det bedövande larmet i mina öron, min sugande hunger och min brinnande törst. Jag var utmattad och dödstrött och kände stark ångest varje gång jag behövde göra mina naturbehov. Mer än en gång tänkte jag att jag skulle släppa taget med händer och fötter och bli överkörd för att slippa lidandet. Men då grep mig skräcken att bli upptäckt. På en del stationer gick järnvägsmännen omkring med lampor för att kontrollera att allt var som det skulle under vagnarna. Varje gång jag såg ett lampsken blev jag iskall av rädsla för att bli upptäckt innan jag nått Berlin. Jag vände mig med ryggen åt lampskenet och plockade ihop mina klädtrasor. Varje gång klarade jag mig. En gång stannade lampans sken längre än normalt. Då var jag säker på att snart känna en knuff med en järnstång man hade för att slå på axlarna eller hjulen. Men mannen gick vidare och då trodde jag att han sett mig, men ändå var en människa med ett gott hjärta och inte ville avslöja en blindpassagerare. När jag sedan efter resans slut såg mig i spegeln och upptäckte hur svart av olja och fett mitt ansikte var, så kanske det ändå var så att kontrollanten inte sett mig med denna "skyddsfärg".

FREDAG MORGON, den 8 april 1931 efter ett evighetslångt dygn kröp jag utmattad ner från vagnen. Jag kände mig halvdöd. Med kysande ögon kunde jag läsa "Schlesischer Bahnhof". Då visste jag att jag lyckats komma fram till Berlin! Vacklande, nästan som berusad kröp jag till en hörna bakom en stor

ter" dvs axelryttaren, med hänsyftning på min färd som blindpassagerare under järnvägsvagnen. I de begejstrade rapporter jag nu sände till Stockholm kunde jag inte förutse det gemena förräderiet från de spanska kommunisternas sida. Dessa lydte slaviskt befallningarna från det hycklande Moskva. Samtidigt sjöng de spanska anarkisterna "Antes que esclavo prefiero morir" (Istället för att vara slav, föredrar jag att dö). Och de dog också. I tiotusental, stridande mot Franco utan riktiga vapen, samtidigt som de blev förrådade av dem de betraktade som sina bröder: de spanska kommunisterna.

BLAND DE utländska korrespondenterna i Barcelona mötte jag den judiska journalisten Sch. L Schneiderman som nu är medarbetare i "Vorwärts". På den tiden arbetade han för tidningar i Warszawa. Jag träffade också en hel del utländska anarkister som hade stora bekymmer för att de spanska kamraterna samarbetade med regeringen. De gjorde detta med fullt förtroende för sina ideologiska motståndare, men dessa var alltför partifanatiska och höll på sitt parti i stället för att koncentrera kampen mot Franco.

Jag tillbringade fjorton veckor i Spanien mitt under frihetlig revolution och tyvärr inbördeskrig. Efter en tid insåg jag att arbetet vid den telemetriska apparaten på Montjuich mycket väl kunde skötas av andra tysktalande kamrater. Jag beslöt att resa tillbaka till Stockholm. Resan var förknippad med en del svårigheter, som emellertid en amerikansk esperantist hjälpte mig att övervinna. På hemvägen stannade jag i Paris. Voline, Jani Dubinski och Erlichmans var inte överraskade att jag lämnade Spanien, ty, även de hade redan då insett att det tragiska slutet på den spanska revolutionen var nära. Den spanska, frihetliga revolutionen hade från första ögonblicket blivit förrådd av hela världen, av såväl öppna som dolda fiender.

I Stockholm fick jag arbetstillstånd som bagare. När andra världskriget bröt ut brände jag högtidligen tillsammans med Selma mitt falska holländska pass. Detta var en symbolisk akt. Det innebar ett slut på mina vandringsår och fastslog tanken att bygga min ständiga bostad i Sverige. 1943 föddes vår dotter, som nu själv är mamma till två lyckade barn. Under årens lopp har det ibland varit sämre ibland bättre. Men jag har i alla fall slutat vandra. Till 1962 arbetade jag i ett kooperativt bageri och tjänade ganska bra. Då fick jag efter alla år som bagare besvär med mjölastma och var tvungen att sluta arbeta i bageriet. De senare åren arbetade jag inom olika yrken. För två och ett halvt år sedan blev jag pensionerad. I Sverige är det relativt bra, man kan leva enkelt och bekvämt.

NU NÄR JAG tänker tillbaka anser jag att kontakten med den frihetliga anarkismen i unga år vände hela mitt medvetna liv och gav det mening. Jag rymde från den rumänska militären därför att den anarkistiska tiden lärt mig

Där mötte jag Augustin Souchy och Helmut Rüdiger. Båda gladda sig att se mig, men sa samtidigt att folk som ville slåss mot Franco fanns det tillräckligt av. Men däremot fanns inga vapen och ingen ammunition. Varifrån skulle man få det? De så kallade fria, västerländska länderna med Amerika i spetsen hade förblivit hycklande ”neutrala” och i öster tänkte man i det ”socialistiska fosterlandet” under järnklacken av ”alla folks lille far” mer på sin egen förräddarpolitik än att rädda det spanska folket från Franco och Mussolini och Hitler. På det viset hjälpte hela världen nazisterna att utföra sin mordiska generalrepetition inför det kommande andra världskriget. Också de spanska esperantisterna klagade sin brist på vapen, men försäkrade mig att de skulle hitta ett bra arbete åt mig att försvara revolutionen utan ett gevär i handen.

SÅ BLEV DET också. Sedan man kommit underfund med att jag kunde tyska, föreslog en kamrat från FAI (Federación Anarquista Iberica) ett ansvarsfullt arbete på fästningen Montjuich. När jag hörde det namnet blev jag rädd. Jag mindes väl att där hade den spanska regeringen släckt Francisco Ferrers liv, han som levde ädelt och oskyldig och ville lära barnen en fri och fredlig samvaro. Jag hade ingen lust att arbeta i samma fästning, även om fångarna nu var fascister. Men min spanska kamrat lugnade mig. Jag behövde inte vara i fästningen. Jag skulle sköta en apparat som befann sig uppe på det höga berget. Man hade där placerat en telemetrisk maskin. Med dess hjälp kunde man på långt håll iakttä annalkande båtar. Man kunde identifiera dem och mäta deras avstånd från hamnen och beräkna med vilken hastighet de tog sig fram. Maskinen var tillverkad i Tyskland och instruktionerna var på tyska. Jag lärde mig snart att hantera apparaten och lärde mig känna igen egna eller fientliga farttyg och att snabbt rapportera detta.

Sedan jag instruerat två andra kamrater att avläsa instrumentet delade vi upp vakten. Min fritid tillbringade jag givetvis inne i Barcelona. Staden var då helt anarkistisk. Allt försiggick under CNT:s och FAI:s ledning.

Överallt vajade svart-röda anarkosyndikalistiska fanor. Självva luften andades frihet och entusiasm. ”El Comunismo Libertario” som spanjorerna då kallade anarkismen. CNT hade 2.000.000 medlemmar i hela Spanien. Men mig föreföll det som om alla dessa befann sig just i Barcelona. Är det verkligen möjligt att alla dessa människor är anhängare av de anarkistiska idéerna? För mig som jämförde med mina första år av anarkistiskt uppvaknande i en trång krets i den lilla staden Cernowitz gav det frihetliga Barcelona ett storslaget intryck.

I entusiasm över detta sände jag min korrespondens inte bara till ”Arbetaren” utan också till tidskriften ”Brand”. Jag skrev under pseudonymen ”Akso-radjanto” detta är en översättning av Berlinpolisens skämtsamma ”Achsenrei-

låda och försökte somna. Men snart kände jag en spark av en stövel. När jag reste mig såg jag en gatusopare med sopkvast som skrämdd tittade på mig. Han sprang för att hämta polisen. Han kom tillbaka med en polisman. Utan ett ord förde de in mig på stationen.

Hur trasiga, smutsiga och nerblodade mina kläder än var blev det ändå snart klart att jag bar rumänsk uniform och var soldat. Jag berättade för polisen att jag deserterat från den rumänska armén och att jag rest under en järnvägsvagn i tjugosex timmar. De skakade på huvudet. Men de tvättade mina sår och smorde på jod. Det brände som eld. De gav mig kaffe och smörgås och förde mig till närmaste polisstation. Så slutade min vansinnigt vågade flykt från den rumänska armén på hjulaxel under en järnvägsvagn från Bukarest till Berlin.

Stor sensation vid min ankomst till Berlin

På polisstationen förhörde man mig och upprättade protokoll. Framför allt uppehöll man sig vid resättet och förvånade sig att jag utstått en sådan färd under tjugosex timmar. Därefter förde man mig till ett fängelse.

Redan samma eftermiddag stod jag efter några timmars sömn inför en domare. Det formella åtalet berodde på att jag överskridit den tyska gränsen utan pass och visum. Straffet för detta kunde bli 5-14 dagars fängelse eller förvisning ut ur landet. Allt detta bekymrade mig mycket lite. Det viktigaste var att inte bli tillbakaskickat till Rumänien. Där skulle jag ha blivit ställd inför en militärdomstol och blivit dömd för att ha deserterat i min uniform. Domaren i Berlin gav mig det kortaste straffet – fem dagars fängelse. Han motiverade det lindriga straffet med att han tog hänsyn till att jag riskerade livet för att komma till Berlin. Intressant är att åklagaren rekommenderat domaren att helt och hållet frikänna mig. Han ansåg nämligen att den farliga resan i sig varit straff nog.

Nästa morgon kom fångvaktaren och gav mig ett halvt dussin Berlintidningar som på första sidan hade stora sensationsväckande rubriker om min ankomst till Berlin. På en gång blev jag en hjälte i mina medfångars och vakternas ögon. En del tidningar hade fått hela historien om bakfoten, andra åter hade överdrivit en hel del. Endast en journalist hade talat med mig i fängelset och hans artikel var till alla delar korrekt. Artikeln var t. o. m. skriven med sympati. Bland Berlintidningarna fanns det också en artikel om mig i Josef Göbbels ”Der Angriff”. Rubriken i detta nazistiska blad löd inte oväntat: ”En ny gäst i Berlin”. Det som skrämde mig mest var den i flera tidningar åter-

kommande kommentaren att jag skulle bli tillbakaskickad till Rumänien och överlämnad till armén. Det visade sig emellertid att min ångest för att hela den farliga flykten skulle ha varit förgäves, var onödig.

Dagen därpå kom några landsmän som då bodde i Berlin och hälsade på mig. De hade läst om min flykt i tidningen. Bland dem var Mechel Roll från Wijnitz och en med namnet Rappaport. Dit kom också en man med namnet Abusch, vars hustru var från Wijnitz. Alla hade med sin kläder, cigaretter och choklad. Det betydde mycket för mig, men det viktigaste var att jag hade adresser dit jag kunde gå efter fängelsestraffet.

DEN DAG JAG fick lämna fängelset stod Mechel Roll och väntade på mig och tog med mig till sitt hem. Där träffade jag tre grabbar som varit elever hos min far i Wijnitz: Bopze Pistiner, Anselm Bartel, och Schulim Schulwolf. De kramade om mig. Alla hade läst i tidningarna om min hemska resa och kom för att glädja sig med den räddade ”hjälten” och stoltsera med honom.

Efter några dagars vila och samvaro med mina landsmän, tog jag kontakt med Fritz Kater, anarkosyndikalistisk författare och då utgivare av ”Der Syndikalist” den tyska anarkosyndikalistiska fackföreningens organ. Föreningen var ansluten till FAUD (Freie Arbeiter Union Deutschlands). Fritz Kater – som var svärfar till Diego Abad de Santillan, den kände spanske anarkisten och översättaren av Rudolf Rocker till spanska – skickade mig till Augustin Souchy. Souchy tog emot mig mycket kamratligt.

Dagen därpå presenterade han mig för J. N. Steinberg. redan i Cernowitz hade jag hört talas om denne man och läst hans verk. Jag hade alltid undrat hur en religiös jude kunde vara revolutionär. Eftersom jag inte kunde tänka mig min far, den stränge ortodoxe läraren, som anarkist.

J. N. Steinberg bjöd mig hem till sig. Jag fick då tillfälle att framföra min undran. Han svarade mig så här: ”En judisk anarkist, är något mer än bara anarkist, eftersom den judiska anden verkar i honom t. o. m. när han är anarkist”. I hans hem mötte jag också hans broder Aron. Huvudämnet var min färd från Rumänien. Under samtalet var jag den ende som rökte. Jag bjöd dem, men de tackade nej. Först senare på kvällen såg jag de båda bröderna röka. Då gick det upp för mig att det var lördag och de hade väntat till kvällen, då det är tillåtet att röka. Jag bad om ursäkt för min fräckhet, men än i dag minns jag hur imponerad jag blev av deras tolerans. Som kontrast tänkte jag på min far som säkert skulle ha slagit mig för samma ”försyndelser”.

Några dagar senare gick jag till redaktionen för ”Der Syndikalist”. Där träffade jag de tyska kamraterna Helmut Rüdiger, Max Bittner och Reinhold Busch.

Strax därpå utbröt den spanska revolutionen den 19 juli 1936. Souchy och Santillan kom till Stockholm. De berättade om CNT:s och FAI:s heroiska kamp i denna revolution. Det säger sig självt att jag kände mig engagerad i denna kamp.

Jag kunde inte vara kvar i det lugna Stockholm med vetskapen om att våra kamrater kämpade och förblödde där borta i Spanien, samtidigt som de ville bygga en ny och fri värld. Därifrån kom ett rop på hjälp till alla meningsfränder världen över. – Jag beslöt mig för att resa dit.

I elden under spanska revolutionen

I slutet av 1936 lämnade jag Stockholm och reste via Frankrike till Barcelona som korrespondent för ”Arbetaren” på den tiden utgiven dagligen. – Så snart vi kom över gränsen till Spanien kände jag det som om jag kommit in i en ny, otrolig värld. Alla spanjorer, män, kvinnor, unga såväl som gamla, alla vi mött på vägen till Barcelona var anarkosyndikalister. I järnvägsvagnarna och på stationerna hördes om och om-igen det stolta utropet: Nosotros somos de la Confederación (Vi är från Konfederationen.) Det betydde att de var medlemmar i ”Confederación Nacional del Trabajo” CNT. De tog emot oss hjärtligt med öppna armar och hälsade oss med broderlig värme som ”Compañeros”, kamrater.

Detta att se anarkismen som en massrörelse var för mig ett överväldigande intryck. Halvt berusad av denna stämning och mycket trött efter den långa resan, kom jag sent på natten fram till Barcelona. Vi var flera frivilliga som kommit för att bekämpa Franco och försöka bygga en ny värld. Första natten låg vi i en kasern i Barcelona. Vi hade knappt fallit i sömn, förrän vi blev väckta av flyglarm. Mot den stjärnklara himlen avtecknade sig tyska hakkorsprydda flyg som kastade ned sina bomber som spridde död och förintelse i Barcelona. De flesta av oss låg kvar i våra sängar.

Dagen därpå kom en kamrat från CNT, en esperantist, som jag korresponderat med från Stockholm, och hämtade mig. (Vi hade i Stockholm så snart CNT:s bulletin börjat utkomma på esperanto, slutat utge vår egen tidning, för att endast sprida den spanska bulletinen). Detta hade fört mig i kontakt med denna kamrat. Han förde mig direkt till CNT:s huvudkvarter. Där sjöd det av aktiviteter. Huvudkvarteret var inrymt i före detta arbetsgivarnas hus, och högst upp vajade den svartröda fanan.

Och så... började man agitera för strejk på denna fabrik. Där fanns fyra olika fackförbund, bland dem också det anarkosyndikalistiska. Dessa förbund fick först komma överens sinsemellan innan man kunde inleda strejken. Jag blev invald i strejkkommittén och deltog som strejkvakt. Då fick jag den holländska polisens ögon på mig och det hade till följd att jag blev förpassad över gränsen till Tyskland igen.

På så vis inleddes min femåriga vandring mellan olika länder. Antingen jag själv försökte ta mig över gränsen, eller smugglades över av polisen. Det gällde länderna Tyskland, Holland, Frankrike, Belgien, Danmark, England och Sverige. I alla dessa länder stod jag i kontakt med våra kamrater.

I Paris t. ex. bodde jag hos Jani och Rosa Doubinski och senare även hos Ester och Abraham Erlichman. På sammanträden hos den judiska anarkistiska gruppen "Autodidakt" träffade jag Adele Seller, två kamrater från Cernowitz, Engel och Teichberg och många andra. Bland föredragshållarna i denna klubb var bl. a. Alexander Schapiro och Voline. Just genom Voline fick jag också mitt "Carte d'identité" som gav mig tillstånd att bo och arbeta i Frankrike. I Paris träffade jag också Peter Arschinoff, Shalom Schwartzbart och Nestor Makhno.

I TYSKLAND hade under tiden Hitler kommit till makten. Rudolf och Millie lämnade landet i sista minuten. På sin resa till Amerika gjorde de uppehåll i Paris. De franska kamraterna ordnade en bankett till Rockers ära. Där träffade jag också Christian Cornelissen och Robert Luzon. Den senare började översätta Rockers tal till franska. Därefter tog Paul Reclus, en son till Elie. – Rocker höll också tal i "Autodidakt". Jag minns ännu inledningen: "Efter 40 års aktivt arbete i vår rörelse har det kommit så långt att jag nu på min ålders höst är tvungen att lämna mitt hemland och börja vandra..."

Även jag var en vandrare mellan olika länder på ibland förfälskade papper. På dessa vandringar har jag mött många intressanta och prominenta personer av olika nationalitet inom vår rörelse. Artur Lehning, Hem Day, Ernestan och många fler. I Paris hörde jag Emma Goldman för andra gången. Denna gång föreläste hon över ämnet "30 år amerikansk arbetarrörelse". Emma Goldman förmedlade också kontakten med Michael i London, dit jag begav mig efter en kortare vistelse i Stockholm.

I Paris hade jag lärt mig esperanto. Något som öppnade vidare vyer i kontakter med likasinnade världen över. Och just genom esperanto träffade jag i Stockholm den vackra, tilltalande unga kamraten Selma. Hon var sömmerska till yrket. Och blev min livsledsagarinna. Jag reste tillbaka från London till Stockholm för att börja min samlevnad med Selma.

Alla tre berömde mig för den vågade och lyckade flykten från den rumänska armén.

Det hjärtligaste mottagandet fick jag av en kamrat Gerhard Reinecke. Han bjöd mig meddetsamma att bo hos honom, trots att han själv var fattig och arbetslös i likhet med många andra kamrater under den stora ekonomiska krisen i Tyskland. Hans livsledsagarinna var sömmerska och hade en liten inkomst. – Jag hade under tiden fått tillstånd av polisen att tillfälligt vistas i Berlin. Där emot fick jag inte utföra något slags arbete. Två gånger i veckan, onsdag och lördag, var jag tvungen att infinna mig hos polisen. De uppträdde alltid mycket tillmötesgående och brukade skämta: "Ach Herr Achsenreiter ist hier". (Å, herr axelryttaren är här).

Gerhard Reinecke tog mig ofta med till den tyska anarkistiska federationen. Där var också redaktionen för tidningen "Der Freie Arbeiter". Där blev jag bekant med många underbara kamrater, vars vänlighet jag aldrig skall glömma. Tanken på deras kamratskap värmer mig än i dag.

EN DAG FRÅGADE mig Gerhard Reinecke om jag ville följa med honom och träffa Rudolf Rocker. Han tyckte mycket om att tala jiddisch med judiska kamrater. Det är självklart att jag med glädje svarade ja på Reineckers fråga. Det första mötet med Rudolf och Millie var en stor händelse för mig. Vi talade hela tiden jiddisch, och när jag vid något tillfälle övergick till tyska, påpekade Rocker det genast och bad mig fortsätta på jiddisch. Jag kunde inte nog beundra hans vackra judiska handstil. Han brevväxlade med kamrater världen över. Genom Reinecke blev jag också bekant med Erich och Zensl Mühsam och andra tyska anarkistiska kamrater som var bosatta i Berlin.

En dag hade mina tre första månader i Berlin gått ut. Jag hade inte uppehållstillstånd längre. Eftersom jag inte hade någonstans att ta vägen beviljades jag ytterligare tre månader av polisen i Berlin. Dessa sex månader förblir evigt i mitt minne. Jag levde i stor fattigdom inte enbart p. g. a. att jag inget arbetstillstånd hade. Det fanns helt enkelt inget arbete att få. Också de flesta tyska kamraterna var arbetslösa. En enda gång lyckades jag i hemlighet få en natts arbete i ett judiskt bageri på Grenadierstrasse. Jag fick det eftersom jag var specialist på att fläta chale. Naturligtvis utnyttjade bagaren situationen genom att betala mindre.

Men andligt och intellektuellt levde jag fullt ut i spännande, intressant och stimulerande anarkistisk atmosfär. Jag var ofta gäst hos tyska kamrater som alltid visade solidaritet och vänskap. Särskilt rörande var för mig en gång att Rudolf Rocker erbjöd mig 50 pesetas, som han just fått från något latin-amerikanskt land. Han hade då ingen annan valuta. Rocker höll just på att

förbereda sig för en resa till Holland. Han skulle där hålla ett tal vid avtäckandet av ett monument över Ferdinand Domela Nieuwenhuis, en ledande holländsk anarkist, som också varit hans personliga vän.

Holland hade inte varit med i första världskriget. Situationen i Holland var därför i dessa tider av allmän ekonomisk kris något bättre än i det slagna Tyskland. Rocker lovade nu att tala med holländska kamrater om möjligheterna för mig att komma dit och kanske få arbeta i mitt yrke som bagare.

Holland – Frankrike – Sverige – England – Sverige

ett år, 1931, kom Emma Goldman till Berlin för att hålla föreläsningar. Hennes första föredrag bar titeln: "Är den förstörande andan också en skapande kraft?" (på tyska: Ist der zerstörende Geist auch ein schaffender Geist?). Denna rubrik gjorde intryck på min dotter när jag berättade om detta för henne och hon omnämnde denna titel i en uppsats om trettioalet. Det är nu fyrtiosex år sedan jag hörde detta föredrag. Emma Goldmans tal förtrollade mig. Detta var en verklig upplevelse för mig. Huvudsakligen minns jag hennes starka kritik mot bolsjevikerna, som genom sin diktatur förstört alla revolutionära krafter för många år framåt. Det var på den tiden i Berlin verkligen vågat att offentligt ge uttryck för sådana tankar. Jag visste att rubriken på hennes föredrag hänförde sig till Bakunins kända påstående. Men Emma Goldman hade utvecklat denna ståndpunkt från sin egen synvinkel och kommit till slutsatser som passade in i den oroliga tiden och kommande svåra händelser.

Som jag nyss nämnde hade Rudolf Rocker rest till Amsterdam för att på Haarlemer Plein avtäcka monumentet till minnet av Nieuwenhuis. Denne anarkist var så omtyckt bland de holländska arbetarna att inte ens nazisterna som senare ockuperade landet vågade riva detta monument.

När Rocker kom tillbaka från sin resa berättade han, att de holländska kamraterna var redo att hjälpa mig, så jag eventuellt kunde bosätta mig där. Nu uppstod frågan om ett pass. Jag hade inte något. Och naturligtvis kunde jag heller inte få något av den rumänska konsulen i Berlin, eftersom jag var desertör. Augustin Souchy skaffade mig ett polskt pass från en medborgare i Oberschlesien. Men det fanns inte den minsta likhet mellan personen på passfotot och mig. Rocker föreslog att en tysk kamrat som bodde vid holländska gränsen vid ett lämpligt tillfälle skulle smugla mig över till Holland.

Sista dagen i Berlin minns jag mycket väl. Det var den 23 augusti 1931, fyra år efter avrättningen av Sacco och Vanzetti. Det anarkosyndikalistiska ungdomsförbundet hade organiserat en minneshögtid över dessa två italienska kamrater som var tvungna att ge sina liv för sina anarkistiska idéer i det fria Amerika. På detta möte talade flera kamrater från olika länder. Var och en på sitt eget språk. Bland dem minns jag Ferdinand Orobón som talade spanska och Senia Fleschin som höll sitt anförande på ryska. Ett skådespel "Es blitzt" skulle också ha uppförts, men strax innan ridån skulle gå upp ingrep polisen i den socialdemokratiska Weimar-republiken och meddelade sitt stränga förbud mot uppförandet av denna pjäs.

MED TUNGT HJÄRTA tog jag farväl av mina tyska kamrater, många av dem hade kommit mig nära. Jag for med tåget i riktning mot Holland och steg av tåget i en liten stad nära gränsen. Vid stationen mötte kamrat Muhr mig, han förklarade att det inte skulle bli några problem att ta sig över till Holland. Jag övernattade hos denne kamrat, f. ö. i samma säng som Rudolf Rocker tidigare legat i vid sitt besök där. Morgonen därpå kom en annan tysk kamrat och promenerade med mig genom skogen in i Holland. Där väntade redan Muhr med en biljett till Amsterdam.

Här blev jag också mycket kamratligt mottagen. Man placerade mig i ett pensionat och gav mig t. o. m. några gulden i fickan att klara mig på tills jag fick ett arbete. Den anarkosyndikalistiska rörelsen var en gång tämligen omfattande. 1919 fanns över 100.000 aktiva medlemmar. Men de holländska kommunisterna med Moskva bakom har – i Holland precis som de gjort i andra länder på befallning från Kreml – förstört den holländska rörelsen enligt parollen: behärska eller förstör. Då jag kom till Holland utkom fortfarande regelbundet veckotidningen "De Syndikalist". I Holland fanns då flera anarkistiska organisationer med egna tidskrifter. Några exempel är: "De Arbeidar" i Groningen och "Alarm" i Amsterdam. En tidning som stod på mycket hög intellektuell nivå var "Befreijding". Det fanns t. o. m. en religiös anarkistisk grupp som utgav en egen tidning "De Freie Communist". Nieuwenhuis hade grundat tidningen "De Freie Socialist" som fortfarande utkom. "De Vapens Neder" utgavs under redaktion av Albert de Jong.

Genom en holländsk kamrat fick jag arbete i den stora bilfabriken Citroën. Mitt arbete bestod i att rengöra vissa delar som kom från Frankrike. Ingen människa frågade mig vare sig efter pass eller arbetstillstånd. Trots att arbetet var både smutsigt och monotont var jag nöjd. Ty för första gången sedan jag kröp fram från järnvägsvagnen vid Schlesischer Bahnhof förtjänade jag mitt livsuppehälle.